

LAPIN YLIOPISTO
UNIVERSITY OF LAPLAND

University of Lapland

This is a self-archived version of an original article. This version usually differs somewhat from the publisher's final version, if the self-archived version is the accepted author manuscript.

Nykytaide luontosuhteen pilarina

Huhmarniemi, Maria; Salonen, Arto O.

Published in:
Futura

Julkaistu: 01.01.2022

Document Version

Versio on luotu osana julkaisuprosessia: julkaisijan asettelu ei ole tavallisesti tehty julkisesti käytettäväksi

Citation for pulished version (APA):

Huhmarniemi, M., & Salonen, A. O. (2022). Nykytaide luontosuhteen pilarina: Art li 2020 Biennaalin teokset tulevaisuuskeskusteluna. *Futura*, 41(3), 16-25.

Maria Huhmarniemi & Arto O. Salonen

Nykytaide luontosuhteen pilarina: Art Ii 2020 Biennaalin teokset tulevaisuuskeskusteluna

Ihmisen voima planeetallamme on ennennäkemätön. Nykyinen ilmastonmuutos ja kuudes sukupuuttoaalto osoittavat ihmislajin vaikutusten lisääntymisen maailmassa. Siksi dikotomisen “minä olen tässä ja luonto on tuolla” -maailmankuvan sijaan ihmisyyden ylittävä osallisuus – maailmaan kuuluminen – on osa toivottavaa tulevaisuuskuva. Tarkastelemme tässä artikkelissa, kuinka nykytaide voi tukea tällaisen tulevaisuuskuvan rakentumista ja tietämisen tapojen moninaisuutta. Tutkimuskohteenamme on neljä teosta, jotka toteutettiin vuoden 2020 Art Ii Biennaali -taidetapahtumassa Iissä. Taidetapahtuman teemana oli maa, ihmisen maasuhde ja “maan tieto”. Analysoimme teoksia ja niistä käytyä keskustelua tietämisen tapojen ja tulevaisuuskuvioiden näkökulmista tunnistuen, kuinka taideteokset auttavat johdattamaan kohti nykyistä kestävämpää elämäntapaa ja yhteiskuntaa. Art Ii Biennaalin 2020 teokset johdattivat kuvittelemaan maan voimautuneena toimijana, joka on välittömässä vuorovaikutuksessa ihmisten kanssa. Taide voi tukea ihmisen kokemusta osallisuudesta elämänverkkoon.

Avainsanat: tulevaisuuskuva, taide, osallisuus, elämänverkko, kuratointi

Johdanto

Viime vuosikymmenten kehityskulku herättää kysymyksiä ihmisen tavoista tavoitella hyvää elämää. Ne tavat, joilla nykyinen hyvinvointi on luotu, eivät enää kannata hyvään tulevaisuuteen. Monimuotoisen elämän jatkumisen varmistamiseksi on välttämätöntä asettaa ihmisen elämä maapallon rajallisuuden kehykseen (Rockström et al. 2009).

Maapallon rajallisuus ilmenee planetaarisina kriiseinä, kuten ilmastonmuutoksena, luonnon monimuotoisuuden köyhtymisenä ja luonnonvarojen hupenemisenä. Planetaariset kriisit ovat ihmiskunnan tulevaisuuteen liittyviä ylisukupolvisia, maailmanlaajuisia sekä elollista ja elotonta todellisuutta yhdistäviä kriisejä (Salonen & Moilanen 2022). Ihmisen toiminnasta jäävän yhä pysyvämmän jäljen vuoksi on esitetty, että planeetallamme on siirrytty holoseenin jälkeiseen uuteen geologiseen aikakauteen, jota kutsutaan ihmisen ajaksi, antroposeeniksi (Crutzen 2002). Ihmisen toiminta on yhä useammin luonnon voimienkin kuten metsäpalojen, pandemioiden ja tulvien taustalla (Lewis & Maslin 2015). Toisin sanoen ihmisen aika viittaa siihen, että Homo sapiens -laji on hyvän tulevaisuuden rakentamisen keskeisin toimija (Steffen et al. 2015).

Tarvitaan uusia ajatuksia toivottavasta tulevaisuudesta ja se todeksi tekemisestä.

Kestävämmän elämäntavan, yhteiskunnan ja maailman rakentaminen edellyttää edistysajattelun ja hyvinvointikäsitteiden haastamista. Kestävyystavotteilla, kuten Agenda 2030, on sanoitettu myönteisiä tulevaisuuskuvia planetaaristen kriisien ratkaisemiseksi (YK 2015). Art Ii Biennaali on kansainvälinen taidetapahtuma, jonka arvot ja tavoitteet nousevat kestävyystavoitteista. Biennaali toteutuu joka toinen vuosi Iissä, Oulun pohjoispuolella.

10000 asukkaan Iin kunta on sitoutunut vähentämään hiilidioksidipäästöjä, siirtymään kiertotalouteen ja kohtuullistamaan kulutusta. Art Iin toteuttaa kunnan alaisuudessa toimiva Taidekeskus KulttuuriKauppila, joka vastaa myös residenssistä, ympäristötaidepuistosta ja taidealan kehittämishankkeista.

Tulevaisuus on abstrakti asia, koska sitä ei ole vielä olemassa. Sen näkyväksi ja tunnistettavaksi tekeminen edellyttää taiteelle tyypillistä kuvittelukykyä (Foster et al. 2022). Taideteokset ja -tapahtumat voivat auttaa tässä tehtävässä. Ne voivat tehdä näkyväksi ei-inhimillisen luonnon toimijuutta sekä erilaisia tietämisen tapoja, kuten paikallista tietoa (Valkonen & Valkonen 2018), taiteellista tietoa (Hautala 2015; Chen 2018), alkuperäiskansojen tietoa (Diver 2017) ja luonnon kanssa tietämistä (Ulmer 2017). Oleellista on muuttaa ajatukset sivistyneiksi teoiksi, joiden mittana on se maailma, joka nykyihmisiltä jää jälkeen (Moilanen & Salonen 2022).

Analysoimme tässä tutkimuksessa neljää teosta, jotka toteutettiin vuoden 2020 Art II Biennaalissa, jonka teemana oli maa, ihmisen maasuhde ja maan tieto. Teosten ja oheisohjelman tavoitteena oli syventää ihmisten kokemaa yhteyttä maan kanssa. Tarkoituksenamme on tunnistaa millaisia tulevaisuuskuvia biennaalin taideteokset houkuttelevat kuvittelemaan erityisesti ihmisen ja maan suhteesta. Lisäksi tarkastelemme teosten välittämiä tietämisen tapoja sekä nykytaiteen kuratointia planetaaristen kriisien aikakaudella.

Tietoon ja kokemukseen perustuva tulevaisuuskuva

Tämän tutkimuksen teoreettisena lähtökohtana on keskustelu tulevaisuuskuvasta, joka tarkoittaa mahdollista tai mahdotonta ajatuskokonaisuutta tulevaisuudesta (Mäkelä et al. 2022), sekä erilaisista tietämisen tavoista. Eri tietämisen tapoja tarvitaan, jotta ihmiskunnan mahdollisimman täysi potentiaali valjastettaisiin planetaaristen kriisien ratkaisemiseen. Myös taiteilija-tutkijat etsivät ratkaisuja ja kulttuurisia muutoksia planetaarisissa ja paikallisissa kriiseissä (esim. Huhmarniemi 2021, Latvala-Harvilahti 2021, Juhola et al. 2020).

Kestävyystiede sovittaa yhteen eri tieteenaloilta, myös taiteellisesta tutkimuksesta, saatua tietoa, jotta olisi mahdollista löytää kaikkia ihmisiä koskettavia ja erilaisia yhteiskuntia lävistäviä ratkaisuja kestäväen tulevaisuuden rakentamiseksi (Salonen & Siirilä 2021).

Lähestymme kriisien ratkaisuja tunnistamalla taiteen mahdollisuuksia auttaa ihmistä tulemaan tietoiseksi suhteestaan ei-inhimilliseen todellisuuteen sekä yhdistämällä hermeneuttiseen maailman ymmärtämiseen taiteelle tyypillistä fenomenologista kokemuksellisuutta.

Ihmisen omaksuma maailmasuhde ilmenee siinä, miten ihminen mieltää olevansa todellisuuden osa (Salonen & Rouhinen 2015). Kytkeytyneisyyteen, osallisena olemiseen ja kietoutuneisuuteen perustuvat maailmankuvat ovat luonteeltaan systeemisiä. Systeminen ymmärrys muodostuu länsimaiselle todellisuuden tulkinnalle tyypillisten kahtiajakojen väleissä, kun ihmiset käsitteellistävät kokemuksiaan ymmärtääkseen paremmin maailmaa, jossa he elävät (Helander-Renvall 2016). Näin lisääntyy eri asioiden ja ilmiöiden välisen yhteyden tiedostaminen ja siihen havahtuminen, että asioiden ja ilmiöiden välillä on vuorovaikutusta (Siivonen et al. 2022b).

Yhteyksien varaan rakentuva yhdessä tietäminen viittaa enemmän-kuin-representaationaliseen (more-than-representational) tutkimusotteeseen, jossa huomio kohdistuu paikallisiin ilmiöihin, jaettuihin kokemuksiin, arkeen sekä käytännön taitoihin (Lorimer 2005). Enemmän-kuin-representaationaalisessa tutkimuksessa todellisuus muovautuu paitsi inhimillisessä merkityksenannossa myös käytännöllisessä toiminnassa (Kinnunen 2017). Yhdessä tietämisessä voi tällöin olla kyse esimerkiksi kehollisesta kanssakäymisestä ja ei-inhimillisen todellisuuden kuulemiseen herkistymisestä (Rantala et al. 2020). Taide voi vahvistaa herkkyyttä tuottaa yhdessä tietämisen kokemuksia tai tehdä ihmisille näkyväksi ja ymmärrettäväksi ei-inhimillistä todellisuutta, kuten maan tietoa tai maan kanssa tietämistä. Taiteen mahdollisuudet vaikuttaa ihmisen ajatteluun, toimintaan ja tulevaisuuskuviin vaihtelevat. Esimerkiksi perinteisen maisemaa esittävän maalaustaiteen on todettu toistavan ja siten vakiinnuttavan kolonialistista suhdetta maahan ja maisemaan (Robertson 2019). Alkuperäiskansojen taiteen tuominen taideinstituutioiden näyttelyihin voi olla yksi keino muuttaa tapoja, joilla maa nähdään ja koetaan. Myös kuratoinnin ja toimijoiden välisen yhteistyön kehittäminen voi auttaa löytämään keinoja kolonialistisesta, alistamaan pyrkivästä maasuhteesta eroon pääsemisessä (Robertson 2019). Nykytaiteessa onkin nähtävissä pyrkimyksiä luonnon kolonisaation purkamiseen taiteellisissa prosesseissa ja produktioita, joihin liittyy ekologista kestävyysajattelua, radikaalia demokratiaa, aktivismia sekä paikkasidonnaisia toimintatapoja (Demos 2016).

Ihmisen omaksuma vastuullinen maailmasuhde on yksi hyvän tulevaisuuden keskeinen lähtökohta, sillä ihmisen yhteys maahan on kaiken elämän perusta (Salonen & Rouhinen 2015). Luonnon kanssa tietämisen (knowing with nature) paradigman mukaan (Ulmer 2017; Höckert et al. 2019) tieto ymmärretään toisiinsa kytkeytyneissä konteksteissa, jotka ovat

systemisiä kokonaisuuksia. Silloin on luontevaa havaita ei-inhimillisten tekijöiden yhteys jokapäiväiseen elämään. Myös ihmisen ja muun luonnon elementtien kanssataiteilijuus voi sisältää luonnon kanssa tietämistä. Myös taidekasvatuksen tutkimuksessa on suuntauksia, joissa kiinnostuksen kohteena on ihmisen ja muun luonnon yhteenkietoutuneisuus teoreettisesti (Foster 2017, Foster et al. 2022) ja kehittämistutkimuksen konteksteissa (Huhmarniemi et al. 2021).

Taide voi auttaa löytämään vastauksia ontologisiin, epistemologisiin ja eettisiin kysymyksiin kestävästä elämäntavasta, yhteiskunnan ja maailman rakentamiseksi, sillä se virittää tulkitsemaan uudelleen perimmäisiä olemassaolon, tietoisuuden ja ihmisyyden kysymyksiä (Foster et al. 2022). Kun ihmisen maailmankuva muokkautuu toisistaan irrallisten asioiden ja ilmiöiden kokoelmasta kohti verkostomaista elämän verkkoa (web of life), on hänen mahdollista mieltää itsensä eläväksi, merkitykselliseksi ja maailmaa muuttavaksi toimijaksi (Capra 1997; Lent 2017). Silloin ihmisen subjektiivisuus vahvistuu ja hän tulee tietoiseksi omista vaikutusmahdollisuuksista hyvän tulevaisuuden rakentamisessa. Taiteen kokeminen voi tukea tätä maailmankuvaa muuttavaa prosessia (Foster 2019). Taiteellinen ajattelu ja siihen liittyvä pyrkimys uutuuteen, ainutlaatuisuuteen ja tinkimättömyyteen voivat olla merkityksellisiä osana monia pyrkimyksiä ratkaista planetaarisia kriisejä (Chen 2018). Toisaalta erityisesti yhteisöllisen taiteen muodot tuovat paikalliskulttuureihin uusia ajattelu- ja toimintatapoja, mitä voidaan pitää tulevaisuusperinteen aktiivisena rakentamisena. Tulevaisuusperinne tarkoittaa omaehtoista ja proaktiivista kulttuuriperinnön ja tulevaisuuden merkityksellistämistä ja erityisesti aineetonta kulttuuria ja siihen liittyviä tietoja, taitoja ja tapoja (Siivonen et al. 2022a).

Menetelmävalinnat ja tutkimusaineistot

Metodologisena lähestymistapanamme oli tulevaisuuteen suuntautuva taideperustainen toimintatutkimus. Sille on ominaista, että tutkija osallistuu tavoitteiden asetteluun, toimintaan ja arviointiin teoreettisen käsitteellistämisen ja keskustelun avulla (Jokela et al. 2019). Tässä tutkimuksessa taiteilija-tutkijan pyrkimyksinä oli laajentaa tietämisen tapoja, antaa virikkeitä taiteen kokijan tulevaisuuskuvien muodostumiselle sekä tuottaa tulevaisuusperintöä nykytaiteen kuratoinnin keinoin. Kuratointi on yksi taiteellisen työn muoto ja toimintamalli, jota voidaan arvioida ja kehittää suhteessa planetaarisiin kriiseihin. Art Ii Biennaalissa kuraattorin tehtävänä on osallistua teemaan laatimiseen, taiteilijavalintoihin ja seminaariin. Teokset olivat paikkasidonnaisia: niiden sijoittelu ympäristötaidepuistoon tai muualle Iin kuntakeskuksen alueelle valmisteltiin KulttuuriKauppilan kulttuurituottajien, paikallisten ja taiteilijoiden välisessä dialogissa. Osa produktiosta, joilla taiteilijat hakivat biennaaliin, oli jo aiemmin toteutettu; osa suunnitelmia, jotka valmistuivat juuri ennen tapahtumaa tai vasta paikan päällä. Yleensä kuraattorit osallistuvat Iissä tapahtumaviikkoon taiteilijoiden ja tuottajien kanssa. Koronapandemian takia kuraattorit eivät olleet läsnä Art Iissä 2020 ja biennaalin valmisteluun liittyvä seminaari toteutettiin verkossa.

Art Ii 2020 Biennaalin teemana oli maa. Maaperä kategorisoidaan länsimaisessa ajattelussa usein elottomaksi luonnoksi, mutta posthumanistisessa tutkimusparadigmassa on tunnistettu elottoman luonnon toimijuutta ja itseisarvoa (Rautio 2013, Springgay & Truman 2016). Taiteilijoiden toivottiin tarkastelevan teoksissaan kasvua, maatumista, kiviä, kallioita, maainesta ja luonnon kiertokulkua. Teoshaku julkaistiin kansainvälisesti mutta rajattiin maata pitkin matkustamiseen ilmastojalanjäljen hillitsemiseksi ja alueellisen näkökulman

vahvistamiseksi. Tällainen toimintatapa on yleistynyt viime vuosina. Yhä useammin taidetapahtumien ekologista jalanjälkeä punnitaan suhteessa oletettuihin vaikutuksiin, kuten ympäristökysymysten tiedostamiseen (Juhola et al. 2020). Taiteilijat aiottiin valita Suomesta ja lähimaista mutta lopulta matkustusrajoitusten takia biennaaliin kutsuttiin vain Suomessa asuvia taiteilijoita.

Tämän artikkelin tutkimusaineistoina olivat (a) Art Ii 2020 kuraattorien Maria Huhmarniemen ja Ekaterina Sharovan, tuottaja Jetta Huttusen ja taiteilijoiden välinen keskustelu verkossa (KulttuuriKauppila 2020a), (b) kirjoitetut puheenvuorot (Huttunen 2020; Sharova 2020; Watson 2020) ja (c) videoidut taiteilija- ja teosesittelyt (KulttuuriKauppila 2020b; 2020c; 2020d, 2020e). Aineistojen analysointi toteutettiin lähilukuna, jossa aineistoa tarkastellaan tutkittavan ilmiön merkityksiä hahmottamalla (Pöysä 2015). Lähiluku toteutettiin taiteilijapuheenvuoroja kuunnellen, tekstit lukien ja teoksia tulkiten. Lähiluvun jälkeen aineisto on tuotu keskusteluun tutkimuskirjallisuuden kanssa.

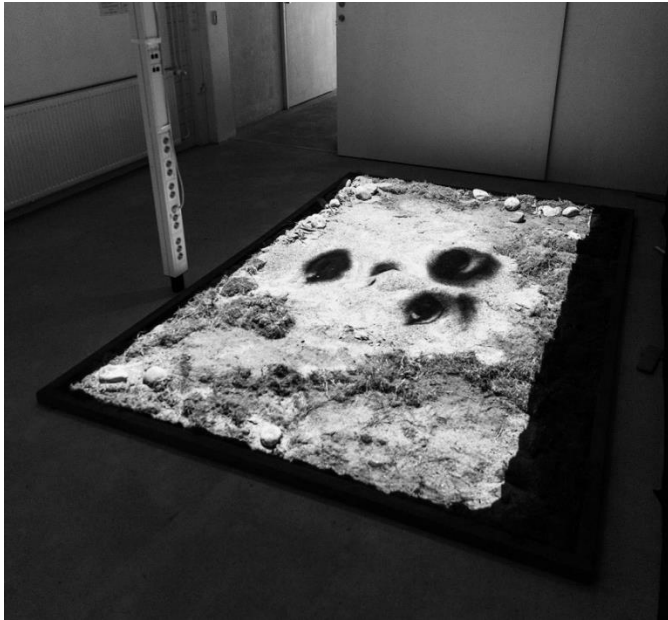
Art Ii Biennaalin 2020 teoshakuun tuli 127 ehdotusta eri alojen taiteilijoilta.

Taiteilijavalintojen keskeisenä kriteerinä oli maan tietämisen teeman välittyminen, produktion paikkasidonnaisuus ja sekä taiteilijoiden ymmärrys Iistä tapahtuman paikkana. Valintakriteerinä oli myös lähestymistapojen ja taidealojen moninaisuus, prosessien yhteisöllisyys ja tuotantoprosessin hiilijalanjälki. Teosten valinnassa kuraattorit kiinnittivät huomiota myös teosten laatuun siten, että ne olivat toteutettavissa paikallisyhteisölle merkityksellisellä tavalla ja samalla mahdollisimman turvallisesti koronapandemian aikana. Kymmenen produktioita valittiin toteutettaviksi. Tässä artikkelissa tarkastelemme neljää teosta, joiden tekijät olivat Alan Bulfin ja Piia Anttila, Johanna Ruotsalainen ja Simi

Ruotsalainen, Marja Haapakangas ja Maria Laitila sekä Tiina Vehkaperä. Valitsimme juuri nämä neljä teosta alustavan lähiluvun perusteella: näiden teosten kautta avautuu erilaisia luonnon kanssa tietämisen tapoja sekä avauksia tulevaisuusperinnöksi.

Art II 2020 teoksia luonnon ja ihmisen vuorovaikutuksessa

Simi Ruotsalaisen ja Johanna Ruotsalaisen videoinstallaatiossa “I Am a Living Being“ maa ikään kuin puhuu – ja maa ja ihminen ovat yhtä (kuva 1). Teos on toteutettu heijastamalla video ihmismäisistä kasvonpiirteistä maa-ainekseen. Teoksessa Maa puhuu nojautuen Äiti Maan oikeuksien yleismaailmalliseen julistukseen, joka on laadittu Bolivian ilmastokonferenssissa vuonna 2010. Julistuksen seurauksena Äiti Maan päivästä on tullut kansainvälinen merkkipäivä (Yk-liitto, nd.). Taiteilijat riisuvat Maan muotokuvan sukupuolikategorioista (KulttuuriKauppila 2020a). Maata inhimillistämällä taiteilijat ohjasivat taiteen kokijaa tunnistamaan ja tunnustamaan luonnon ja sen itsenäisten olentojen ja kappaleiden oikeudet (Watson 2020). Sharova (2020) toteaa teoksen osallistuvan keskusteluun luonnonvaroista ja ympäristöuhista siten, että Maa nostetaan päähenkilöksi. Sharova (2020) korostaa Art Iin teosten olemusta kunnianosoituksena maalle itselleen sen sijaan, että jalustalle asetettaisiin suurta valtaa käyttävää Homo sapiens -lajia. Autoritäärisestä vallankäytöstä vapautuminen korostuu teoksessa. I Am a Living Being -teos ehdottaa tulevaisuuskuvaavaa, jossa maan oikeudet ja mahdollisesti myös oikeudellinen asema olisivat entistä vahvempia ja että dikotomia feminiinisen maan ja maskuliinisen hengen ja älyn välillä purkautuisi ja että taide antaisi äänen sorretuille, joiden vaikutusmahdollisuudet ovat yhteiskunnassa kaventuneet.

Kuva 1: Simi Ruotsalainen ja Johanna Ruotsalainen, “I Am a Living Being, 2020, kuva: Antti J. Leinonen.

Vaikka Simi Ruotsalaisen ja Johanna Ruotsalaisen videoinstallaatio “I Am a Living Being” julisti yleismaailmallista maan oikeutta, taiteilijat kiinnittivät teoksen syntyprosessin Pohjois-Suomeen ja paikkoihin, joissa tilassa liikkuminen muodostaa paikkakokemuksen (KulttuuriKauppila 2020b). Videoinstallaation taustalla oli siis taiteilijoiden oma kokemus ihmisen kehollisuudesta ja maayhteydestä ajallisena ja paikallisena kokemuksena. Teos asettui temaattiseen jatkumoon Marja Haapakankaan ja Maria Laitila nykytanssivideon “Seusuo” kanssa. Seusuo-videossa punaiseen mekkoon pukeutunut naishahmo tanssii Kemijärven seudulla sijaitsevassa suomaastossa. Videoteos on installoitu aittaan, jonka lattialla oli teollisesti nostettua turvetta (kuva 2). Taiteilijat halusivat jännitteen tanssivideon erämaisen suoluonnon, ihmisen kädenjäljen ja ympäristökysymysten kuten ilmastokriisiin välille (KulttuuriKauppila 2020c). Kuten Ruotsalaisten videoinstallaatiossa, myös Seusuon taustalla oli paikkakokemus Lapissa ja posthumanismiin viittaava ajattelu luonnon

toimijuudesta. Haapakangas (2020) kuvaili teoksen syntyprosessia seuraavasti:

“Lähtiessämme työskentelemään valitussa paikassa, pohdimme kysymystä siitä, miten suo meidät näkee.”

Kuva 2: Marja Haapakankaan ja Maria Laitila, ”Seusuo”, 2020, kuva: Antti J. Leinonen.

Pii Anttilan ja Alan Bulfinin teoksessa “Fidelity of Home” oli luonnosta kerättyjä yrttejä sekä itse valmistettuja pesusieniä, saippuaa ja vastoja (KulttuuriKauppila 2020d). Teoksessa oli vuorovaikutteisuutta, sillä vieraat saivat täydentää installaatiota. Esillä oli reseptejä luonnontuotteiden itse valmistamiseen ja teokseen liittyi työpaja, jossa työstettiin kuivattua kombuchasientä (kuva 3). Kombuchasienet kasvavat kombuchajuoman fermentaatioprosessissa ja taiteilijat esiintyivät kombuchasienistä tehdyillä ruseteilla ja koruilla somistetuissa asusteissa. Huttusen (2020) mukaan teokselle oli ominaista pedagoginen orientaatio, sillä teos pyrki lisäämään osallistujien ympäristötietoisuutta esimerkiksi tekemällä näkyväksi ihmisten vuorovaikutusta orgaanisten aineiden ja prosessien kanssa. Osallistavana installaationa “Fidelity of Home” manifestoi ihmisen paikkaa

elämänverkossa suhteessa toisiin ihmisiin ja muuhun luontoon ja pyrki tietoisesti rakentamaan kestävästä tulevaisuusperintöä.

Kuva 3: Pii Anttila ja Alan Bulfin, “Fidelity of Home”, 2020, kuva: Inka Hyvönen.

Tiina Vehkaperän teoksessa “Massamuisti” katsojat saivat halutessaan asettua haudan muotoiseen maakuoppaan (kuva 4). Vehkaperä kuvaili, että osallistujat voivat laskeutua maan tasolle ja joko tyhjentää ja täyttää omaa “massamuistiaan” (KulttuuriKauppila 2020e). Vehkaperä käytti massamuistin metaforaa rinnastamalla digitaalisen tallennuslaitteen, ihmisen kuormittuneen mielen sekä maahan kerrostuneen muistin (KulttuuriKauppila 2020e). Sharova (2020) toteaa teoksen auttavan kokemaan kehollista maayhteyttä, jossa ihminen sulautuu osaksi ympärillään olevaa todellisuutta. Watson (2020) puolestaan kuvailee teosta rituaaliksi, jossa näyttelykävijä pääsee lähemmäksi maata, jonka osaksi hän kuollessaan tulee. Koronapandemia lisäsi teoksen puhuttelevuutta, sillä oma tai läheisten kuolemanpelko ja digitaalisten laitteiden käyttöön liittyvä kuormittuneisuus olivat tuolloin ihmisten kokemuksissa läsnä.

Kuva 4: Tiina Vehkaperä, “Massamuisti”, 2020, kuva: Antti J. Leinonen.

Maan voimautumisen kuvittelua ja kulttuurisen tiedon jakamista

Art Ii 2020 tapahtuman kuratoriaalisen konseptin tavoitteena oli tarkastella taiteen keinoin luonnon kanssa tietämistä alueellisesta Pohjois-Suomen näkökulmasta. Konseptin taustalla oli keskustelut paitsi posthumanistisesta tutkimuksesta (Ulmer 2017) myös pohjoisista tietämisen tavoista (Jokela 2008; Huhmarniemi & Jokela 2020). Pohjoista tietoa on luonnehdittu paikalliseksi ja kulttuuriin kiinnittyväksi siten, että tietoa ilmaistaan sanallisesti ja visuaalisten merkkien, kuvioiden, symbolien ja materiaalien kautta (Huhmarniemi & Jokela 2020; Rathwell & Armitage 2016). Simi Ruotsalainen, Johanna Ruotsalainen ja Marja Haapakangas toivat esiin lappilaisia juuriaan ja paikkakokemuksista syntyneitä taiteellista

orientaatiotaan taiteilijapuheenvuoroissaan (KulttuuriKauppila 2020b; 2020c), mutta käyttivät teoksissaan nykytaiteen universaalia kieltä, kuten nykytanssin ja videotaiteen ilmaisukeinoja. Tämä saattoi liittyä Art Iin kansainvälisyyteen ja yleisön monikulttuurisuuteen. Toisaalta teokset eivät kiinnittyneet sellaiseen taidekäsitteeseen, jossa taide erotetaan arjesta ja muusta elämästä ja jossa korostuu esimerkiksi ainutlaatuisuus ja taituruus. Erityisesti Pii Anttilan ja Alan Bulfinin teos “Fidelity of Home” perustui arjen estetiikkaan samaan tapaan kuin tutkijat pyrkivät tunnistamaan ja arvostamaan ihmisen, maan, kivien ja kallion tavanomaista ja jokapäiväistä vuorovaikutusta (Lorimer, 2005; Rautio 2013; Springgay & Truman 2016). Fidelity of Home -teoksen tarttumapinta maahan jäi kuitenkin ohueksi, kun huomio oli orgaanisissa luonnontuotteissa.

Taiteilijat välittivät ja uudistivat luontoon liittyviä kulttuurisia tapoja Art Iissä ja teoskokonaisuutta voi pitää tekona pyrkimyksenä tuottaa tulevaisuusperintöä, jossa ihmisen suhde ei ole yhtä kolonialistinen kuin aiemmin. Useat taiteilijoista olivat jo aiemmin käynnistäneet kulttuurisia tapoja, joita he jakoivat tapahtumassa. Esimerkiksi Tiina Vehkaperä kertoi kaivaneensa jo aiemmin useita yksityisiä hautoja muistuttavia maakuoppia omaan tai lähipiirinsä käyttöön ja että teos oli ensimmäinen hänen tekemänsä julkinen kehollisen massamuistin tyhjennys- ja latauspaikka (KulttuuriKauppila 2020e). Anttilan ja Bulfinin teos “Fidelity of Home” perustui taiteilijapariskunnan itse harjoittamaan elämäntapaan, kun installaatiossa oli esillä heidän kodistaan löytyviä ja itse valmistettuja luonnontuotteita (KulttuuriKauppila 2020d). Osallistumiseen kutsuvana installaatioina teos pyrki jakamaan kulttuurisia käytäntöjä ja houkuttelemaan elämäntapaan, jossa arjessa on luonnontuotteiden kautta yhteys luontoon. Myös Marja Haapakankaan ja Maria Laitisen suolla toteutettua nykytanssivideota voidaan pitää suomalaisen luontokulttuurin esittämisenä

ja uudistamisena. Teokset houkuttelivat näkemään tulevaisuuskuvan, jossa ihmisen vuorovaikutus maan ja luonnon kanssa on tietoista elämänverkon osaksi asettumista.

Tulevaisuusorientaatioon liittyy, että perinteen kestävyyttä punnitaan ekologisen ja kulttuurisen kestävyuden näkökulmista (Siivonen 2017). Perinteiden uudistaminen taiteessa nykypäivän arvoja, tutkimusta ja olosuhteita vastaavaksi pyrkii tuottamaan kulttuurista jatkuvuutta, joka ei tingi ekologisesta kestävyydestä (Huhmarniemi & Jokela 2020; Jokela & Huhmarniemi 2021). Art Ii 2020 teoskokonaisuus houkuttelikin jakamaan tulevaisuuskuvan, jossa kulttuuriset tavat ovat yhteydessä luontoon mutta kulttuuriset perinteet ovat muuttuneet. Saalistamisen sijaan suolla tanssitaan, kuten Sensuossa. Maakuoppaa ei kaiveta perunoille vaan maassa makaamiseen ja aktiiviseen luontoyhteyden uusintamiseen kuten Massamuisti-teoksessa. Kulttuurista tietoa ja luonnontuotteista ja luonnon kanssa tietämisen tapaa jaetaan taideinstallaatioissa, kuten Fidelity of Home -teoksessa.

Suhde maahan ja maan kanssa tietäminen ovat teemoja, joita on käsitelty erityisesti alkuperäiskansojen taiteessa. Yhteys maahan ymmärretään kulttuurin keskeiseksi elementiksi ja yhteydeksi esivanhempiin ja heidän tietoonsa (Rowan 2015). Toisaalta maapolitiikka on edelleen kolonisoiva rakenne ja oikeus maahan tyypillinen teema alkuperäiskansojen aktivistisessa taiteessa. Useat tutkijat ovat ehdottaneet, että ihmisten tulisi oppia alkuperäiskansojen perinteisestä tiedosta ja tietämisen tavasta (Coope 2021; Sakakibara 2017). Taiteen ja kulttuurin kontekstissa tieto välittyy usein käsityöhön integroituneena eikä kulttuurinen omiminen ole hyväksyttävää. Alkuperäiskansojen kulttuurisen tiedon hallitsemisen ja välittämisen oikeus kuuluu kansan jäsenille. Art Iissä oli vuonna 2016 saamelaistaiteilijoita ja heidän perinteistä tietoaan, mutta vuoden 2020 näyttelyssä huomio oli

maan kanssa tietämisen kulttuurisessa jakamisessa ja uusintamisessa. Tällainen vapaus omaksua ja uusinta perintöä on yksi kulttuurisen kestävyuden keskeisistä tekijöistä (Siivonen 2017).

Paikallista tietoa voi välittää kulttuurisesti sukupolvelta toiselle. Sitä voi muodostaa, omaksua ja ilmaista myös tulokkaat, esimerkiksi maahanmuuttajat, jatkaessaan ja uusintaessaan luontoon liittyviä kulttuurisia perinteitä ja tapoja (Huhmarniemi & Jokela 2020). Varsinainen paikallinen tieto maan tiedosta ja maan kanssa tietämisestä jäi kuitenkin Art Ii 2020 teoksissa hapuiluksi: teokset välittivät pikemminkin paikasta riippumatonta ihmisen kokemusta ja tietoa maasta, kuten suoluonnon inspiroimaa tanssia ja ihmisten kirjoittamaan äitimaan yleismaailmallista oikeuksien julistusta. Kuraattorien ja taiteilijoiden tiiviimpi yhteistyö, jota teoshaun formaatti ja koronapandempien olosuhteet eivät mahdollistaneet, voisi johtaa syvempään tulkintaan maan tiedosta.

Maan tiedon tunnistaminen ja näkyväksi tekeminen, maan kanssa tietämisen tutkiminen taiteen keinoin sekä aktivistinen taide maan oikeuksia vaatien voivat olla yhteisiä intressejä alkuperäiskansojen taiteilijoille ja muille taiteilijoille. Art Ii biennaalia voikin pitää yhtenä askeleena sellaisiin tulevaisuuskuviin, jossa maata ei kategorisoida elottomaksi ja jossa puretaan kolonialismia.

Taiteellisen tiedon tutkimuksessa on esitetty, että taiteilijan irrallisuus (dis-connection), esimerkiksi taiteilijan asuminen Pohjois-Suomessa fyysisesti ja kognitiivisesti etäällä kansainvälisestä taiteilijayhteisöstä, olisi uuden taiteellisen tiedon ja ilmaisun lähde (Hautala

2015). Toisaalta taiteilijan yhteys esineisiin (objects) on taiteellisen tiedonmuodostuksen kannalta merkityksellistä (Hautala 2015). Art Iissä taiteilijan tiedon lähteeksi näyttäytyi kuitenkin elävä suhde maahan sekä elämänverkon sidosten tunnistaminen. Teokset ohjasivat myös yleisön maahan ja elämänverkkoon kiinnittyneisyyteen. Taiteilijoiden lähtökohtia voi kutsua maan kanssa tietämiseksi ja teoksia maan ja ihmisen yhteenkuuluvuuden ilmaisuiksi. Art Ii Biennaali ja tämä tutkimus ovat askelia taiteen keinoihin maan tiedon tunnistamiseen ja näkyväksi tekemiseen, maan kanssa tietämisen tutkimiseen ja maan oikeuksien vaatimiseen.

Art Ii Biennaalin toimintatapa tarjoaa hyvän perustan tulevaisuusorientoituneeseen taidealan kehittämiseen, sillä taide tarjoaa mahdollisuuden heittäytyä turvallisesti tuntemattoman ymmärryksen alueelle ja kuvitella mahdollisia maailmoja, mikä voi auttaa taiteen kokijaa muuttamaan tapaansa tarkastella maailmaa ja itseään sen merkityksellisenä osana (Foster et al. 2022). KulttuuriKauppilasn kulttuurituottajien työ kuraattorien ja taiteilijoiden tukena sekä paikallisyhteisön ja taidemaailman välissä on erittäin tärkeä osa prosessia. Mutta miten Art Iin tapahtumakonseptia ja kuratointia voisi kehittää kestävyysaasteessa? Kuraattorien ja taiteilijoiden yhteistyö voisi olla tiiviimpää, jos taiteilijat haettaisiin avoloppuisiin prosesseihin. Kuraattorien tehtävä voisi olla ohjaava sisältäen alustukset teemaan ja suunnitteluvaiheen keskustelut taiteilijoiden kanssa. Siirtymä muualla tehtyjen teosten tuomisesta paikka- ja yhteisösidonnaisiin prosesseihin sekä tutkivan taiteilijan otteeseen tukisi paikallisen tiedon esiin nostamista. Toisaalta mahdollisuus jo olemassa olevien teosten esittämiseen voi olla kestävä: taiteen ei aina tarvitse olla uutta ollakseen merkityksellistä.

Yhteenveto ja johtopäätökset

Art Ii 2020 Biennaalin teokset välittivät tulevaisuuskuvan, jossa ihminen ja maa oli moniaistisessa, kehollisena ja palkitsevassa vuorovaikutuksessa ja maa on vahva ja aktiivinen toimija. Teokset visioivat tulevaisuutta, jossa kulttuuri kiinnittyy luontoon mutta kulttuuriset perinteet ovat muuttuneet kestävyysorientaation mukaisesti. Taiteen pedagogiseksi lähestymistavaksi tuli toivon välittyminen ja maan voimautumisen kuvittelu samalla tiedostaen, että kestävä tulevaisuuden rakentamisen avaimet ovat ihmisen käsissä. Taide näyttäytyi keinona tulla tietoiseksi omasta elämänverkostaan ja vaikutusmahdollisuuksista hyvän tulevaisuuden rakentamisessa. Työsarka maan kolonialismin purkamisessa ja maan tiedon tunnistamisessa haastaa eri kansoihin kuuluvia taiteilijoita, kuraattoreja ja tutkijoita. Taiteen mahdollisuudet tuottaa, jakaa ja tehdä todeksi tulevaisuuskuvia ja tulevaisuusperintöä sekä lisätä tulevaisuusprosessien inklusiivisuutta ovat yhä oleellisempia tutkimuskohteita hyvän tulevaisuuden toivon lisäämiseksi.

Lähdeluettelo

Capra, Fritjof (1997): *The web of life. A new scientific understanding of living systems.* Anchor Books, New York.

Chen, Chong-Wen (2018): Incorporating artistic thinking into sustainability. *Journal of cleaner production*, 198, s. 1007–1012. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.07.050>

Coope, J. (2021). How might Indigenous decolonization agendas inform Anthropocene historiography? *Rethinking history*, 25(4), s. 508–533.

<https://doi.org/10.1080/13642529.2021.1985811>

Crutzen, Paul (2002): *Geology of Mankind: The Anthropocene*. *Nature* 415 (6867), s. 23.

<https://doi.org/10.1038/415023a>

Diver, Sibyl (2017): *Negotiating Indigenous knowledge at the science-policy interface: Insights from the Xáxli'p Community Forest*. *Environmental science & policy*, 73, s. 1–11.

<https://doi.org/10.1016/j.envsci.2017.03.001>

Demos, T. J. k. (2016): *Decolonizing nature: Contemporary art and the politics of ecology*. Sternberg Press, Berlin.

Foster, Raisa (2017): *Nykytaidekasvatus toisintekemisenä ekososiaalisten kriisien aikakaudella*. *Sosiaalipedagoginen aikakauskirja*, 18, s. 35–56.

<https://journal.fi/sosiaalipedagogiikka/article/view/63484>

Foster, Raisa, Arto O. Salonen & Katja Sutela (2022): *Taidekasvatuksen ekososiaalinen kehys: Kohti kestävyystietoista elämänorientaatiota*. *Kasvatus*, 53(2), s. 118–129.

Haapakangas, Marja (2020): Sensuo Art Iissä. Find Siivonen 1 of 8 että asioiden ja
ilmiöiden välillä on vuorovaikutusta Marja Haapakangas. 26.6.2022.

<<http://marjahaapakangas.blogspot.com/2020/06/seusuo-art-iissa.html>>

Hautala, Johanna (2015): Interaction in the artistic knowledge creation process: The case of
artists in Finnish Lapland. Geoforum, 65, s. 351–362.

<https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2015.01.002>

Helander-Renvall, Elina (2016): Sámi society matters. Lapland University Press, Rovaniemi.

Huhmarniemi, M. (2021). Art-based events for conflicted communities: Engaging and
educating through art. International Journal on Education through Art 17(2), s. 271–280.

Huhmarniemi, Maria, Timo Jokela & Mirja Hiltunen (2021): Paradigm shifts in northern art,
community and environment studies for art teacher education. Social Sciences & Humanities
Open, 4(1). <https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2021.100181>

Huhmarniemi, Maria & Timo Jokela (2020): Arctic art and material culture: Northern
knowledge and cultural resilience in the Northernmost Europe. Teoksessa Lasse Heininen,

Heather Exner-Pirot & Justin Barnes (toim.): Arctic yearbook 2020: Climate change and the Arctic: global origins, regional responsibilities? Arctic Portal, Akureyri.

<https://arcticyearbook.com/arctic-yearbook/2020/2020-scholarly-papers/350-arctic-art-and-material-culture-northern-knowledge-and-cultural-resilience-in-northernmost-europe>

Huttunen, Jetta (2020): Miten yhdistää ympäristötietoisuus ja hyvinvointinäkökulma taidetuotannossa? Art Ii Biennial. 26.6.2022. <<https://artii.fi/fi/knowledge-of-the-earth/tekstiartikkelit/>>

Höckert, Emily, Outi Rantala, José-Carlos García-Rosell & Minni Haanpää (2019): Knowing with nature: The future of tourism education in the Anthropocene." Journal of Teaching in Travel & Tourism, 20(3), s. 169–172.

Jokela, Timo (2008): A wanderer in the landscape. In Coutts, Glen & Timo Jokela (toim.): Art, community and environment: Educational perspectives, 3–27. Intellect, Bristol.

Jokela, Timo & Huhmarniemi, Maria (2021): Stories transmitted through art for the revitalization and decolonization of the Arctic. Teoksessa Rita Sørly, Tony Ghaye & Bård Kårtveit (toim.): Stories of change and sustainability in the Arctic regions: The interdependence of local and global, 57–71. Routledge, Lontoo ja New York.

Jokela, Timo, Maria Huhmarniemi & Mirja Hiltunen (2019): Art-based action research: participatory art education research for the North. Teoksessa Anita Sinner, Rita L. Irwin & Jeff Adams (toim.): Provoking the field: International perspectives on visual arts PhDs in education, 45–56. Intellect, Bristol, UK; Chicago, IL.

Juhola, Katja, Maria Huhmarniemi & Kaisa Raatikainen (2020): Artistic research on socially and environmentally engaged art – Ethics of gathering. Ruukku - Studies in Artistic Research, 14. <https://doi.org/10.22501/ruu.696352>

Kinnunen, Veera (2017): Tavarat tiellä: sosiologinen tutkimus esinesuhteista muutossa. Lapin yliopisto, Rovaniemi.

KulttuuriKauppila (2020a): Art Ii Biennial 2020 | A Talk with the Curators. YouTube 26.6.2022. <<https://www.youtube.com/watch?v=TSOa8CdHo0g&t=1005s>>

KulttuuriKauppila (2020b): Art Ii Biennial 2020 | Johanna Ruotsalainen & Simi Susanna Ruotsalainen: I Am A Living Being. YouTube. 26.6.2022.
<<https://www.youtube.com/watch?v=Rev8rYPh9OI&t=140s>>

KulttuuriKauppila (2020c): Art Ii Biennial 2020 | Marja Haapakangas & Maria Laitila: I Am Seusuo. YouTube. 26.6.2022. <<https://www.youtube.com/watch?v=seSHrZO1uTk&t=136s>>

KulttuuriKauppila (2020d): Art Ii Biennial 2020 | Alan Bulfin & Pii Anttila: Fidelity of Home. YouTube. 26.6.2022. <<https://www.youtube.com/watch?v=55UZ6SwjKuo>>

KulttuuriKauppila (2020e): Art Ii Biennial 2020 | Tiina Vehkaperä: Mass Storage – Massamuisti. YouTube. 26.6.2022.
<<https://www.youtube.com/watch?v=cCvGbrtWUGI&t=135s>>

Latvala-Harvilahti, Pauliina. (2021): Mire Art: Environmental Artivism and Future Agency in the Landscape of Mining.

Lent, Jeremy (2017): The patterning instinct. A cultural history of humanity's search for meaning. Prometheus Books, New York.

Lewis, Simon & Mark Maslin (2015): Defining the Anthropocene. *Nature* 519, s. 171–180.
<https://doi.org/10.1038/nature14258>

Lorimer, Hayden (2005): Cultural geography: The busyness of being ‘more-than-representational’. *Progress in Human Geography*, 29, s. 83–94.

Moilanen, Antti & Arto O. Salonen (2022): Planetaarinen sivistys – kohti antroposeenin ajan sivistysideaalia. *Kasvatus & Aika*, 16(2), s. 47–71. <https://doi.org/10.33350/ka.107626>

Mäkelä, Marleena, Joni Karjalainen & Marjukka Parkkinen (2022): Tulevaisuuskuvat: merkitykset, roolit ja käyttötavat tulevaisuudentutkimuksessa. Teoksessa Aalto, Hanna-Kaisa, Katariina Heikkilä, Pasi Keski-Pukkila, Majja Mäki & Markus Pöllänen (toim.): *Tulevaisuudentutkimus tutuksi – Perusteita ja menetelmiä*, 297–312. Tulevaisuuden tutkimuskeskus, Turku. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-249-563-1>

Pöysä, Jyrki (2015): *Lähiluvun tieto. Näkökulmia kirjoitetun muistelukerronnan tutkimukseen*. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, Joensuu.

Rantala, Outi, Maria Huhmarniemi, Miia Mäkinen & Timo Jokela, T. (2020): Luonnonhoitometsän ja matkailukeskuksen kohtaamisia - yhdessä tietämisen mahdollisuuksista. Teoksessa Jokela, Timo, Maria Huhmarniemi & Jaana Paasovaara (toim.): *Luontokuvaus soveltavana taiteena*, 122–136. Lapin yliopisto, Rovaniemi.
<http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2020050424842>

Rathwell, Kaitlyn J. & Derek Armitage (2016): Art and artistic processes bridge knowledge systems about social-ecological change: An empirical examination with Inuit artists from Nunavut, Canada. *Ecology and society*, 21(2). <https://doi.org/10.5751/ES-08369-210221>

Rautio, Pauliina (2013): Children who carry stones in their pockets: On autotelic material practices in everyday life. *Children's Geographies*, 11, s. 394–408. <https://doi-org.ezproxy.ulapland.fi/10.1080/14733285.2013.812278>

Robertson, Carmen (2019): The ethical challenges of recovering historical memory seeing land: Resituating landscapes through contemporary Indigenous art exhibitions. *Les ateliers de l'éthique*, 14(2), s. 108–127. <https://doi.org/10.7202/1071134ar>

Rockström, Johan, Will Steffen, Kevin Noone, Åsa Persson, F. Stuart Chapin III, Eric F. Lambin, Timothy M. Lenton, Marten Scheffer, Carl Folke, Hans Joachim Schellnhuber, Björn Nykvist, Cynthia A. de Wit, Terry Hughes, Sander van der Leeuw, Henning Rodhe, Sverker Sörlin, Peter K. Snyder, Robert Costanza, Uno Svedin, Malin Falkenmark, Louise Karlberg, Robert W. Corell, Victoria J. Fabry, James Hansen, Brian Walker, Diana Liverman, Katherine Richardson, Paul Crutzen & Jonathan A. Foley (2009): A safe operating space for humanity. *Nature* 461 (7263), s. 472–475. <https://doi.org/10.1038/461472a>

Rowan, Mary Caroline (2015): Thinking with land, water, ice, and snow: A proposal for Inuit Nunangat pedagogy in the Canadian arctic. Teoksessa Pacini-Ketchabaw, Veronica & Affrica

Taylor (toim.): Unsettling the colonial places and spaces of early childhood education, 198–218. Routledge, New York.

Salonen, Arto O. & Raisa Foster (2021): Irtoilemisestä merkitykselliseksi osaksi maailmaa. Teoksessa Haverinen, Risto, Kirsikka Mattila, Alekski Neuvonen, Rinna Saramäki & Otso Sillanaukee (toim.): Ihminen osana elonkirjoa. Luontosuhteet, luontokäsitykset ja sivistys kestävyyskriisin aikakaudella, 52–64. Sitra, Helsinki.

Salonen, Arto O. & Rouhinen, Sauli (2015): Vastuullinen maailmasuhde – tulevaisuuden toivoa säilyttävän kulttuurirevoluution suunnannäyttäjät. Tiedepolitiikka 3(40), s. 7–16.

Salonen, A. & Siirilä, J. (2021): Sustainability Science. Teoksessa Idowu, Samuel, René Schmidpeter, Nicholas Capaldi, Liangrong Zu, Mara Del Baldo & Rute Abreu (toim.): Encyclopedia of Sustainable Management, Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-02006-4_70-1

Sharova, Ekaterina (2020): Taiteen, tilan ja kansalaisten yhdistäminen. Art Ii Biennial. 26.6.2022. <<https://artii.fi/fi/knowledge-of-the-earth/tekstiartikkelit/>>

Sakakibara, Chie (2017): People of the whales: Climate change and cultural resilience among Inupiat of Arctic Alaska. *Geographical review*, 107(1), s. 159–184.

<https://doi.org/10.1111/j.1931-0846.2016.12219.x>

Siivonen, Katriina (2017): Kulttuurinen kestävyys. Teoksessa Enqvist, Kari, Ilari Hetemäki & Teija Tiilikainen (toim.): *Kaikki vapaudesta*, 275–292. Gaudeamus, Helsinki.

Siivonen, Katriina (2022a): Tulevaisuusperintö kulttuurisen kestävyysmurroksen välineenä. Teoksessa Aalto, Hanna-Kaisa, Katariina Heikkilä, Pasi Keski-Pukkila, Maija Mäki & Markus Pöllänen (toim.): *Tulevaisuudentutkimus tutuksi – Perusteita ja menetelmiä*, 444–458. Tulevaisuuden tutkimuskeskus, Turku. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-249-563-1>

Siivonen, Katriina, Hannele Cantell, Outi Ihanainen-Rokio, Mikko Kurenlahti, Sonja Laakso, Päivi Latvala-Harvilahti, Janna Pietikäinen & Arto O. Salonen (2022a). *Kestävyysmurroksen keinot*. Teoksessa Halonen, Tarja, Kaisa Korhonen-Kurki, Jari Niemelä & Janna Pietikäinen (toim.): *Kestävyyden avaimet: Kestävyystieteen keinoin ihmisen ja luonnon yhteiselo*, **sivunumerot saadaan pian**. Gaudeamus, Helsinki.

Siivonen, Katriina, Pauliina Latvala-Harvilahti, Noora Vähäkari, Leena Paaskoski & Päivi Pelli (2022b). Tulevaisuusperintöverstas kestävä tulevaisuuden edistäjänä. Teoksessa Aalto, Hanna-Kaisa, Katariina Heikkilä, Pasi Keski-Pukkila, Maija Mäki & Markus Pöllänen (toim.): *Tulevaisuudentutkimus tutuksi – Perusteita ja menetelmiä*, 251–259. Tulevaisuuden tutkimuskeskus, Turku. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-249-563-1>

Steffen, Will, Wendy Broadgate, Lisa Deutsch, Owen Gaffney & Cornelia Ludwig (2015): The trajectory of the Anthropocene: The Great Acceleration. *Anthropocene Review*, 2(1), s. 81–98. <https://doi.org/10.1177/2053019614564785>

Springgay, Stephanie & Sarah E. Truman (2016): Stone walks: Inhuman animacies and queer archives of feeling. *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*, 38(6), s. 851–863, <https://doi.org/10.1080/01596306.2016.1226777>

Thomas, Julia, Mark, Williams & Jan Zalasiewicz (2020): *The Anthropocene. A multidisciplinary approach*. Polity Press, Cambridge.

Ulmer, Jasmine B. (2017): Posthumanism as research methodology: Inquiry in the Anthropocene. *International Journal of Qualitative Studies in Education*, 30(9), s. 832–848.

Valkonen, Jarno & Sanna Valkonen (2018): On local knowledge. Teoksessa Eriksen, Thomas Hylland, Sanna Valkonen & Jarno Valkonen (toim.): *Knowing from the Indigenous North: Sámi approaches to history, politics and belonging*, 12–26. Routledge, New York.

Watson, Mike (2020): Luonnon tulkintaa: Ajatuksia Art Ii Biennaalista 2020. Art Ii Biennial.

26.6.2022. <<https://artii.fi/fi/knowledge-of-the-earth/tekstiartikkelit/>>

YK-liitto (no date): Kansainvälinen Äiti Maan päivä. 15.8.2022.

<<https://www.ykliitto.fi/tapahtumat/yk-paivat/kansainvalinen-aiti-maan-paiva>>

YK (2015): Transforming our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development.
Geneva: United Nations